

НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Стаття 59 Конституції України [1] закріпила, що кожен має право на правову допомогу, а у випадках, передбачених законом, така допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

У науковій літературі проблемам діяльності адвоката-захисника приділяється значна увага. Вагомим внеском у розроблення цієї проблеми стали праці В. Д. Адаменко, В. П. Божева, А. Д. Бойкова, Т. В. Варфоломєєвої, А. П. Гуськова, А. В. Кожевнікова, Л. Д. Кокорева, Е. Ф. Куцової, А. М. Ларіна, С. С. Левіна, Ю. Ф. Лубшева, В. З. Лукашевича, З. В. Макарової, Е. Г. Мартинчика, Т. Г. Моршакової, Я. О. Мотовілокера, М. П. Некрасової, В. Ю. Резника, В. М. Савицького, Г. П. Саркісянца, Ю. С. Стецовського, В. А. Стремівського, М. С. Строговича, М. А. Чельцова, Ф. Н. Фаткуліна й інших вчених. Ці й інші наукові дослідження питань діяльності захисника в кримінальному процесі мають високу цінність і свідчать про важливість цього інституту в кримінальному судочинстві. Проте через низку об'єктивних причин, таких як виконання досліджень на тлі радянського, російського законодавства, обмеженість рамок дисертаційних та монографічних досліджень, зміни в законодавстві України, багато актуальних проблем участі адвоката в судовому слідстві залишаються невирішеними. Прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу України диктує необхідність серйозного переосмислення багатьох наукових уявлень, рекомендацій, вироблення необхідної теоретичної й методичної бази для ефективного застосування кримінально-процесуального законодавства.

Вимагають розроблення питання сучасного правового статусу адвоката, реалізації механізму захисту, методичного забезпечення діяльності адвоката в суді. Реформи судочинства висунули необхідність дослідження проблем, пов'язаних із захистом у суді присяжних, організацією судового слідства при розгляді справи мировим суддею, особливим порядком постанови вироку, з'ясуванням правового положення особи, щодо якої подано окрему скаргу, сучасної ролі інституту адвокатури і т. ін.

Згідно з п. п. 5, 6 Основних положень про роль адвокатів, прийнятих VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам 1 серпня 1990 р., обов'язком урядів є забезпечення можливості кожному бути поінформованим компетентними владами про право одержати допомогу адвоката за його вибором при арешті, затриманні або поміщенні у тюрму, або обвинуваченні у кримінальному злочині. Будь-яка вищезазначена особа, яка не має адвоката, у випадках, коли інтереси правосуддя вимагають цього, повинна бути забезпечена допомогою

адвоката, котрий має відповідну компетенцію та досвід ведення таких справ, щоб забезпечити їй ефективну допомогу без оплати з її боку, якщо у неї немає необхідних коштів [2].

Адвокатура за своїм статусом є спеціально уповноваженим недержавним професійним правозахисним, добровільним громадським об'єднанням, однією з функцій якого є захист особи від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах [3].

Втім реалізація цієї норми на практиці в частині надання безоплатно допомоги завжди викликала певні труднощі, що пов'язано з низкою таких факторів, як відсутність адекватного ринковим відносинам механізму відшкодування безоплатно наданої правової допомоги, зниження внутрішньої мотивації серед адвокатів щодо здійснення професійних функцій через указані причини.

Разом із цим, кожному громадянину повинна бути надана можливість реалізувати, наряду з іншими правами, й право мати захисника без будь-яких обмежень із моменту набрання ним статусу підозрюваного або обвинуваченого. Виходячи з принципу забезпечення права обвинуваченого на захист, законодавство України проголошує обов'язкову участь захисника по всіх справах при провадженні дізнання, досудового слідства та при розгляді справи в суді першої інстанції. Це в повній мірі відповідає закріпленому в Конституції праву кожного громадянина на правову допомогу та праву підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист, для забезпечення яких діє адвокатура. Пленум Верховного Суду України в постанові № 9 від 1 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України у здійсненні правосуддя» звернув увагу на те, що кожен має право на захист від обвинувачення та на правову допомогу й зобов'язав суди при розгляді справ у передбачених законодавством випадках забезпечити право на захист.

Згідно зі ст. 47 Кримінально-процесуального кодексу України [4] захисник запрошується підозрюваним, обвинуваченим, підсудним чи засудженим, їхніми законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого, підсудного чи засудженого, але в певних випадках, передбачених законом та об'єктивною неспроможністю запросити захисника, особа, яка проводить дізнання, слідчий чи суд можуть призначити захисника в установленому законом порядку через адвокатське об'єднання. Вимога особи, яка провадить дізнання, слідчого, суду про призначення захисника є обов'язковою для керівника адвокатського об'єднання.

Захисник призначається у разі:

- 1) якщо участь захисника є обов'язковою, але підозрюваний, обвинувачений, підсудний не бажає або не може запросити захисника;
- 2) якщо підозрюваний, обвинувачений, підсудний бажає запросити захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може цього зробити.

У разі, якщо є потреба в проведенні невідкладних слідчих чи інших процесуальних дій за участю захисника, а підозрюваний чи обвинувачений ще не встиг запросити захисника або явка обраного захисника не є можливою, особа,

яка провадить дізнання, слідчий своєю постановою мають право призначити захисника тимчасово до явки обраного захисника.

Якщо потреби у проведенні невідкладних слідчих дій чи інших процесуальних дій за участю захисника немає і якщо є неможливою явка захисника, обраного підозрюваним протягом 24 годин, а захисника, обраного обвинуваченим чи підсудним, — протягом 72 годин, особа, яка провадить дізнання, слідчий або суд мають право запропонувати підозрюваному, обвинуваченому запросити іншого захисника.

Якщо і цей захисник не зможе з'явитися для участі в справі протягом 24 годин, а також у випадках, якщо підозрюваний, обвинувачений, підсудний протягом того самого строку не запросили іншого захисника, особа, яка провадить дізнання, слідчий чи суддя постановою, а суд — ухвалою — самі призначають захисника.

На думку Т. В. Варфоломеевої, в Кримінально-процесуальному кодексі України (далі — КПК України) повинен бути закріплений єдиний строк щодо дій посадових осіб, направлених на забезпечення гарантій права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист — «призначення». Обов'язок забезпечити участь захисника, призначеного особою, що провадить дізнання, слідчим або суддею, повинен бути покладений на керівника адвокатського об'єднання. Обов'язок участі у справі як захисника за призначенням слід поширювати й на адвокатів, які займаються адвокатською діяльністю індивідуально. Багато адвокатів хоча й практикують об'єднавшись, але фактично значаться як адвокати, що займаються здійсненням індивідуальною адвокатською діяльністю [5].

Адвокат — особа, яка займається професійною адвокатською діяльністю, тобто є правозаступником і правозахисником та надає правову допомогу і здійснює представництво в судах, господарських судах, підприємствах, установах та організаціях, державних органах, а також захист обвинуваченого, підсудного.

Допомога адвоката є не допомогою взагалі, а допомогою у певному напрямі — у напрямі захисту прав та інтересів підсудного. Захисник допомагає суду не припускати помилок не взагалі, а тільки тих помилок, від яких може постраждати підсудний. Отже, він ні в якому разі не може сприяти обвинуваченню. Будь-яке, навіть непряме, сприяння обвинуваченню свого підзахисного, обтяження його становища є грубим порушенням адвокатом своїх обов'язків: фактично це позбавлення обвинуваченого права на захист [6].

Слід також мати на увазі й різну правову природу запрошення адвоката для захисту та його допуск до участі у справі. Запрошення адвоката є цивільно-правовою угодою, а допуск адвоката до участі у справі — кримінально-процесуальною дією. Законом не передбачено одночасне настання обох цих дій [7].

Крім того, згідно з рішенням Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України, ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України, ст. ст. 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 р. (справа № 1-17/2000) конституційним правом

підозрюваного, обвинуваченого і підсудного при захисті від обвинувачення та особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, з метою отримання правової допомоги може обирати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Положення частини другої статті 59 Конституції України про те, що «для забезпечення права на захист від обвинувачення... в Україні діє адвокатура», треба розуміти як одну з конституційних гарантій, що надає підозрюваному, обвинуваченому і підсудному можливість реалізувати своє право вільно вибирати захисником у кримінальному судочинстві адвоката — особу, яка має право на заняття адвокатською діяльністю.

Забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, засудженому і виправданому права на захист відповідно до положень ст. 59, ч. 2 ст. 63 і п. 6 ч. 3 ст. 129 Конституції України й чинного кримінально-процесуального законодавства є однією з основних засад судочинства, важливою гарантією об'єктивного розгляду справи та запобігання притягненню до кримінальної відповідальності невинуватих осіб.

Адвокатські об'єднання безпосередньо виконують обов'язок, передбачений ст. 47 КПК України) щодо надання юридичної допомоги, оскільки відповідно до ч. 2 цієї ж статті особа, яка провадить дізнання, слідчий чи суд можуть призначити захисника в установленому законом порядку через адвокатське об'єднання. Вимога особи, яка провадить дізнання, слідчого, суду про призначення захисника є обов'язковою для керівника адвокатського об'єднання. Оплата праці адвоката з надання правової допомоги в кримінальних справах громадянам, звільненим особою, яка проводить дізнання, слідчим, прокурором чи судом від оплати правової допомоги у зв'язку з їхньою малозабезпеченістю, а також у разі, коли адвокат за їх призначенням брав участь у процесі дізнання, досудового слідства чи судових засіданнях регулюється Порядком оплати праці адвокатів з надання громадянам правової допомоги в кримінальних справах за рахунок держави, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 821 від 14 травня 1999 р. [8]. Посилання на цей порядок оплати праці адвокатів міститься також у ст. 12 Закону України «Про адвокатуру» [9].

Втім проблема надання безоплатної допомоги населенню завжди залишається актуальною. Якщо враховувати ту обставину, що рівень урегулювання суспільних відносин постійно зростає, соціальні зв'язки між суб'єктами ускладнюються, законодавство постійно змінюється, то цілком зрозуміло, що цю потребу слід якимось чином задовольняти.

Вивчення практики показало, що органи досудового слідства та суди в основному виконують вимоги закону щодо застосування законодавства, яке забезпечує підозрюваному, обвинуваченому, підсудному та засудженому право на захист. Разом із тим, в окремих випадках допускаються помилки, які спричиняють порушення права на захист і негативно впливають на якість здійснення правосуддя. Ці помилки пов'язані як із неправильним застосуванням органами досудового слідства та судами чинного законодавства, яке забезпечує право на захист, так і з недостатньо чітким урегулюванням окремих положень вка-

заного законодавства; незабезпеченням із боку держави матеріальної бази для реального забезпечення в певних випадках здійснення права на захист (за наявності бажання особи мати захисника при відсутності коштів у випадках обов'язкової участі адвоката чи небажання особи, яка притягається до кримінальної відповідальності, витратити кошти на оплату праці адвоката) [10].

Слід відмітити й факти недобросовісного ставлення адвокатів до здійснення функції захисту у кримінальному процесі. Так, за даними статистики Верховного Суду України, за 9 місяців 2004 р. місцевими та апеляційними судами було відкладено розгляд 14047 кримінальних справ, з них 643 — розгляди в Одеській області. Головною причиною цього, на наш погляд, є недосконалий механізм оплати праці адвоката в кримінальному процесі за рахунок держави.

Про необхідність удосконалення механізму оплати праці адвокатів у справах за призначенням у порядку ст. 47 КПК України та підвищення відповідальності у здійсненні своїх професійних обов'язків адвокатами свідчить й лист голови Апеляційного суду Одеської області А. В. Луняченка до голови президії Одеської обласної колегії адвокатів Б. М. Коваленка, в якому також інформується про факти неявки адвокатів на засідання у кримінальних справах, захист у яких здійснюється за призначенням [11].

Існуючий порядок оплати праці адвокатів у розмірі 15 гривень за повний робочий день є таким, що не відповідає існуючій економічній ситуації в країні. Як слушно вказано в зверненні Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури України до прем'єр-міністра України «...звичайно, що тільки держава, яка зневажає своїх громадян, може встановлювати таку жалюгідну платню за захист у кримінальних справах. До того ж і ці мізерні суми роками не виплачуються адвокатам...» [12].

На наш погляд, одним зі шляхів удосконалення механізму захисту людини у кримінальному процесі є підвищення оплати праці адвокатів у справах, в яких захист здійснюється за призначенням органами дізнання, досудового слідства чи суду. Таке підвищення доцільно було б запровадити через введення окремих ставок оплати праці на законодавчому рівні, які у будь-якому разі не повинні бути нижчими розміру мінімальної заробітної плати на певний період часу. При цьому розміри ставок не повинні значно відрізнятися, з метою недопущення ситуації, коли ведення справи на стадії, наприклад, судового розгляду було б значно економічно вигіднішим ніж на стадії досудового слідства.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Варфоломєєва Т. В. Невже в Україні захист здійснюватимуть «фахівці у галузі права» і «державна адвокатура»? // Адвокат. — 2003. — № 2. — С. 44.
3. Варфоломєєва Т., Гончаренко С. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адвокатуру»: Законодавство про адвокатуру і адвокатську діяльність. — К., 2003. — С. 278.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1961. — № 2. — Ст. 15.
5. Варфоломєєва Т. В. Защита в уголовном судопроизводстве / Ин-т адвокатуры при Киев. ун-те им. Т. Шевченко. — К., 1998. — С. 108–109.

6. Зейкан Я. П. Захист у кримінальній справі: Наук.-практ. посіб. — К.: Вища шк., 2002. — С. 114.
7. Там само. — С. 9.
8. Про затвердження порядку оплати праці адвокатів з надання громадянам правової допомоги у кримінальних справах за рахунок держави // Офіційний вісник України. — 1999. — № 20.
9. Про адвокатуру: Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 9. — Ст. 62.
10. Узагальнення практики застосування органами досудового слідства, районними судами м. Києва та апеляційним судом м. Києва законодавства, яке забезпечує підозрюваному, обвинуваченому, підсудному та засудженому право на захист: Судова палата в кримінальних справах Апеляційного суду м. Києва // Адвокат. — 2003. — № 2. — С. 45.
11. Информационный бюллетень / Адвокатское объединение «Одесская областная коллегия адвокатов», Квалификационно-дисциплинарная комиссия адвокатуры Одес. обл., Одес. отделение союза адвокатов Украины. — О., 2004. — № 2. — С. 5.
12. Нормативні акти України: Інформаційно-пошукова система. — К.: АТ «Інформтехнологія», 2005.

УДК 343.132:174

Л. Н. Гуртиева

ПРИРОДА СЛЕДСТВЕННОЙ ЭТИКИ: ВЗАИМОСВЯЗЬ ЭТИЧЕСКИХ И ПРАВОВЫХ НОРМ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЛЕДОВАТЕЛЯ

Рассмотрению проблем следственной деятельности в юридической литературе уделяется большое внимание. Основными вопросами научных исследований следственной деятельности выступают ее формы, цели и задачи, направления; логико-познавательный характер; способы собирания и проверки доказательств; решения и действия следователя [1].

В последнее время стали получать разработку проблемы оптимизации, информационного обеспечения и компьютеризации следственной деятельности; устранения конфликтов между следователем и другими субъектами уголовного процесса; тактика и психология общения; комплексного рассмотрения содержания и сущности следственной деятельности, приемов и средств ее осуществления, которые обусловлены характером и особенностями следственной деятельности [2].

Вместе с тем, не в полной мере рассмотрены вопросы этических основ деятельности следователя, на что обстоятельно и неоднократно указывалось в юридической литературе. Необходимость исследования этических основ деятельности следователя обусловлена наличием проблемных ситуаций теоретического и практического характера.

Отметим, что система национального уголовного судопроизводства в настоящее время переживает непростое время реформирования. Как и любая реформа, изменения уголовно-процессуального права сопровождаются стремлением улучшить существующий порядок, сделать его наиболее эффективным, в то же время не нарушая нравственных требований (принципов, норм). Нравствен-